

A következtelen kritikus

Tomán László

A kritikusnak különféle utak és módszerek állnak rendelkezésére, hogy kialakítsa és elmondja véleményét, ítéletét egy irodalmi alkotásról. Egyaránt vonatkozik azonban mindenkire, aki műbírálattal foglalkozik, hogy nem kerülheti el a kiállást egy mű mellett vagy ellen. Csak abban van szabad keze, hogy megválogassa, milyen módon jut el végső megállapításához. A bírálatra váró alkotás pszichológiai, szociológiai, stilisztikai elemzésével, kompozíciójának vizsgálatával, egyes műfaji sajátságainak kiértékelésével, hatásának, a mű esztétikai eredményeinek feltárásával keresheti a kritikus az igazságot. Az utak tehát sokfélék. Csupán egy dologban nem lehet eltérés: ilyen vagy olyan módon, a kritikusnak végül is ki kell mondania véleményét, meg kell találnia azt a pontot, melyről az egész műre fény derül. Ennek a pontnak pedig, akármelyik úton jutott is el hozzá a kritikus, szilárdnak és minden más lehetőségtől eltérőnek kell lennie, hogy a bíráló véleménye egyéni lehessen. Véleményének kimondása pedig mutassa meg, hogy a kritikus bízik abban, amit gondol, biztos a maga igazában, hogy minden műben meg tudja találni ezt a pontot, s hasonló esetekben véleménye is hasonló lesz. A kritikus állásfoglalása egy sor művel szemben mindig megmutatja, mennyire következetes ítéleteiben, mennyire következetesen alkalmazza követelményeit.

Ha egy kritikus könyvbe gyűjti írásait, akkor az együttlévő anyagból könnyen megállapítjuk elsősorban kritikai módszerét, másodsorban, hogyan alkalmazza azt egyes művek vizsgálatában, végül pedig, következetes-e nézeteinek, véleményének, ítéletének kialakításá-

ban. Predrag Palavestra kritikai írásainak* alapja a művek tartalmi vizsgálata, s ez sohasem jelent lényegbevágó, esztétikai, pszichológiai elemzést, sohasem célja a művek belső kompozíciójának részletes, alapos, minden mozzanatot átfogó, az alakok sorsának társadalmi vagy lélektani, vagy az író stílusának részletekbe hatoló, értékeket feltáró és az értéktelenségre rámutató analízise. Palavestra a művek tartalmát igyekszik bemutatni, eközben azonban nem magának a regénynek vagy elbeszélésnek a cselekményét, összefüggéseit világítja meg több oldalról, amikor költészetről beszél, nem a költői kifejezés belső értékeit, rejtett energiáját, az érzések, a világkép hatását, eredetiségét, sajátosságait kutatja. Megmarad az általános érvényű megállapításoknál. Talán még leginkább a kritikai művek bírálatában ér el sikert, itt azonban nézetei akadályozzák meg abban, hogy véleményét elfogadhassuk.

Amit Palavestra legszívesebben keres az irodalmi művekben, az: erkölcsi szemléletük, erkölcsi értékük. Ennek megállapítására törekszik kritikai kötetek, regények, elbeszélések és verskötetek bírálatában egyaránt. Ez az egyetlen vonal, amelyen következetes marad, s ha elmarasztaljuk, hogy ezenkívül semmiben sem ragaszkodik valamilyen elvhez, azért is hibáztatjuk, hogy az irodalmi művek egyetlen igazi értékének erkölcsi álláspontjukat tekinti. Božo Milačić *Suze i zviježde* c. kötetéről például azt mondja: „Habár Milačić kritikai módszere egyoldalú, erkölcsi értéke kétségtelen, az erkölcs és a kritika pedig egy és oszthatatlan.” Ha most nem firtatjuk, hogy Palavestra egyáltalán nem mondja meg, s ez a felületesség jellemzi minden kritikai írását, miért „kétségtelen” Milačić „erkölcsi értéke”, a Palavestra-féle „erkölcsi értékek” meghatározását feltétlenül hiányolnunk kell. Palavestra ugyanis egyetlen írásában sem fekteti le nézeteit az erkölcsről általában, illetve különösen az írók és az irodalmi művek erkölcséről. Arról sem szól, miért „egy és oszthatatlan” az erkölcs és a kritika. Óriási hiánya ez művének, módszerét pedig megbízhatatlanná teszi. Itt tulajdonképpen be is kellene fejeznünk Palavestra kötetének elemzését, ismertetését: a szerző ugyanis állandóan egy fogalommal operál, de ezt a fogalmat soha közelebbről nem határozza meg, s nekünk ezért fel kell hagynunk minden értékelő, bíráló szándékkal. Mivel nyilvánvaló, hogy Palavestra az irodalom központi kategóriájának a homályában maradt erkölcsöt tekinti, mi pedig nem tudhatjuk, mit ért ő erkölcs alatt, avval a végkövetkeztetéssel tehetnénk félre könyvét, hogy a kritikus nézeteinek magvát jelentő fogalom miatt minden ítélete érthetetlen maradt.

Vannak azonban Palavestra könyvében olyan mozzanatok, amelyekkel érdemes foglalkozni, melyeket érdemes elemezni, s mi megpróbáljuk vizsgálódásaink folyamán — a lehetőségekhez mérten — kikapcsolni az erkölcs fogalmát, és így megközelíteni Palavestra irodalmi nézeteit.

Slavko Leovac *Mit i poezija* című kötetéről írva Palavestra analitikus kritikai módszert követel, mert, szerinte, csak evvel lehet szembe-

* P. Palavestra: Odrana kritike (Književne teme II.). Veselin Masleša kiadás, Sarajevo, 1961.

szegülni az impresszionista kritikával. Ő maga azonban, ha nem áll is mindig az impresszionista kritika álláspontján, még kevésbé alkalmazza az analízist. Marko Ristić *Od istog pisca* c. kötetéről például tulajdonképpen nem mond semmit, csak arról ír, ami a kötet körül van, véleményt nem mond, nem bírál, még csak nem is kommentál. Cseveg. Dušan Matic esszéiről (*Anina balska haljina*) megállapítja, hogy azok kivételes jelenségei irodalmi életünknek, de Matic alkotói módszeréről, eredményeiről hallgat. Rendkívül jellemző Palavestra kritikai stílusára, sőt álláspontjára is, hogy Matic kötetével kapcsolatban megállapítja: „Itt minden finom, intellektuális, színvonalas, előkelő, úriás (!), szellemes és kellemes” — ám ezzel Matic értékeiről, Matic esszéiről mint jelenségről nem mond semmit. Lényegében tehát általánosításról van itt szó, olyan általánosításról, mely legjobban Palavestra írásainak végső konklúzióiból derül ki. Néhány ilyen végkövetkeztetést idézünk: „Üdvözlünk kell ennek a könyvnek a megjelenését.” (Branko Miljković—Blažo Šćepanović: *Smrću protiv smrti*).

„... őszinte tapost érdemel...” (Branko Čopić: *Doživljaji Nikolettine Bursaća*).

„... bizonyos értelemben, egy nagyon mély értelemben véve, Čosićnak ez a regénye úttörő jelentőségű.” (Dobrica Čosić: *Koreni*).

„Ez csak jó regény az emberről.” (Mihailo Lalić: *Raskid*).

„Ez a költő tehát a mi talajunkon marad.” (Branko Miljković: *Uzalud je budim*).

„... ez a költő a mi időnkben marad.” (Vuk Krnjević: *Zaboravljanje kućnog reda*).

Nem a stílusbravúrokat és meghökkentő ítéleteket kérjük számon a kritikustól. Csupán azt várnánk el tőle, hogy alapos elemzés után elfogadható, sokatmondó véleményt nyilvánítson egy műről, olyan véleményt, amelyet el lehet fogadni vagy elvetni, de vélemény, de mond valamit a szóban forgó alkotásról. Így azonban, ha csak üdvözljük az alkotást, ha csak tapsolunk neki, nem beszélhetünk kritikáról, nem beszélhetünk egy állásfoglalásról, melyre a kritikát a kritika erkölcsére kötelezi.

Ilyen általánosításokat mint kritikai ítéletet találhatunk Crnjanski *Itaka i komentari* című kötetéről szóló írásában is. „Emberi álláspont”, „melegség, emberiség, közvetlenség” — így jellemzi Crnjanski költészetét. Ez nem egyéb, mint benyomás. De hol van ettől a bírálat? Ennél érdekesebb azonban Palavestra Crnjanski iránti állásfoglalásának hirtelen változása. Palavestra *Književne teme* című kötetében (Kosmos kiadás, 1958) találjuk a kritikus *A hazátlan Crnjanski úr* című írását, melyben a külföldön élő költő nemzetiszocialista múltjáról és költészetének dicstelen szerepéről beszél, viszont 1959-ben Crnjanski már nagy költő, költészete meleg, emberi, közvetlen. Kritikusunk ilyen páfordulása csodálkozással töltheti el az olvasót. Vajon mikor mondott igazat Palavestra: 1958-ban, vagy egy évvel később? És azt is megkérdezheti akárki, milyen az erkölcsé annak a kritikusnak, aki az irodalomban, az irodalmi művekben elsősorban az erkölcsöt keresi mint „talpkövet”, de maga egyik évről a másikra — hogy ne mondjam: egyik napról a másikra — teljesen ellentétes, összeegyeztethetetlen véleményt mond ugyanarról a költőről.

Ennél kisebb, ártatlanabb következetlensége a kritikusnak, amikor Erih Koš *Najlepše godine* c. kötetéről írva az impresszionista kritika ellen foglal állást, ugyanannak a bírálóknak a végén azonban állandóan csak benyomásairól beszél, s ezek képezik véleményének alapjait. Ivo Andrić *Lica* című elbeszéléskötetéről azt mondja, hogy „valamilyen ködös határozatlanság, valamilyen diszharmonia a sikertelenség, elégtelenség és sápadtság benyomását kelti, s ez a benyomás, épp azért, mert nagy íróról van szó, arra kényszeríti az olvasókat, hogy kellemetlenül érezzék magukat...” És mi ez, ha nem a legkifejezettebb impresszionista kritika?

Hogy még egy jellegzetes példával éljünk, nézzük meg, mit mond a kritikus Ivan V. Lalić, Jovan Hristić és Borislav Radović verskötetéről, melyekkel egy írásban foglalkozik. Palavestra mindhárom költő műveit, egy kalap alá véve őket, a következő jelzőkkel illeti: „sima, korrekt, kokett (!) versek”, „arisztokratikus előkelőség, tetszetősség, intellektuális sápadtság (!), purizmus, intellektuális költői dendiség...” Ezekben a kifejezésekben hiába keresünk valamit is, ami a három költő irodalmi értékét jelezné, szerinte mégis ez a bírálat. Valaha, a húszas-harmincas években beszélhettek így, mondjuk, egy Dučić költészetéről, amely valóban „korrekt”, esetleg „kokett” is volt, melyben találhattunk „arisztokratikus előkelőséget”, sőt „dendiséget” is. Az igazi kritika azonban akkor sem csak ezt mondta volna. Ma pedig — ma egészen mást várunk a kritikától, nem a költők tetszetősségének vagy sápadtságának konstatálását. Mert Palavestra a három költőről semmilyen kritikai megjegyzést nem tett, futólagos és felszínes benyomásairól számolt be csupán — s ezt is felületesen, nem meggyőzően tette. Mint az impresszionista kritika vérszegény, gyengécske képviselői.

Palavestra kritikái sokszor a végig nem gondolt gondolatok, ki nem alakított vélemények iskolapéldái. Jara Ribnikar *Largo* című kötetéről írva Palavestra megállapítja, hogy az író a regényben nem találta fel magát, „ahogy kell”. Azt persze, hogyan kell, nem mondja meg, s az olvasó találgathat, h o g y a n k e l l . . .

Mivel az *Odbrana kritike* tartalmaz egy sor olyan írást, mely kritikusok, esszéisták, tanulmányírók kötetéről szól, érdemes megvizsgálni, milyennek képzei a kritikust Palavestra.

Eli Finci *Više i manje od života* című könyvéről szóló kritikájában Palavestra sok általános vonatkozású megállapítást tesz. A kritikus „maga is alkot — mondja —, egy racionális eljárással legyőzve magában az érzéseket...” Saját magában azonban, úgy látszik, vagy nem győzte le „egy racionális eljárással” az érzéseket, vagy ha igen, a győzelem a győztes pusztulását is magával hozta; így aztán se érzések, se gondolatok nem találhatók írásaiban. Valóban: ebben a kötetben nem találtunk egyetlen olyan megállapítást sem, amely egy műről eredeti és helytálló véleményt tartalmazna, egyetlen véleményt sem, amely komoly elemzéseken nyugszik. Azt mondja ugyan egy helyütt, hogy „Az igazság kérdése a kritikusnál mindig meggyőződés kérdése, az egyéni meggyőződés mindig... nagyon relatív”. Könyvében nem találjuk meg az igazságot az irodalmi művekről, nem találhatjuk meg, mert az igazsághoz nem az az út vezet, melyen Palavestra jár; követ-

kezdessünk ebből arra, hogy a kritikusnak nincs meggyőződése? Csálóka következtetés lenne. Palavestra ugyanis előbb idézett mondatának második felét példázza, azt, hogy az egyéni meggyőződés mindig nagyon relatív. Hozzátehetnénk: és változó. Kritikái ugyanis ezt bizonyítják. Olyan műveket, mint Radomir Konstantinović *Daj nam danas* című regénye, amely az újabb jugoszláv regényirodalom úttörő alkotása, elmarasztal, de a szintén avantgardista *Put u izvesnost* című drámát, Miodrag Pavlović művét, helyesléssel fogadja, elismeri értékeit. Elveti Marijan Jurković dogmatikus-konzervatív kritikai attitűdjét, de nem ismeri fel Dušan Matic kritikai-esszéirői munkásságának jelentőségét. Olyan közepszerű műveket, mint Mira Alečković *Zašto grdiš reku*, Dragoslav Grbić *Vodo, odazovi se* c. regényét helyesen értékeli, de már Vladan Desnicát nem tudja megérteni, s ezért nem tekinti nagy regénynek a *Proleća Ivana Galebát* — ezt a költői művet, ezt az időtálló alkotást. Ha végiggondoljuk Palavestra kritikai ítéleteit, fontolóra kell vennünk, miről is van nála szó. Csupán véletlen félreértésekről, pillanatnyi tévedésekről, vagy egy tudatos álláspontról, amely a kritikusnak a szerzők iránti személyes rokon- vagy ellenszenvétől függ?

Azt mondja Palavestra egy helyütt, hogy a kritikus „a maga erkölce és egy csodálatos ösztön nevében” ítélkezik és oszt igazságot. Ha a már elmondottakat vesszük figyelembe, kritikus erkölcsről itt szó sem lehet. Talán ösztönről? Ez az ösztön azonban egy cseppet sem „csodálatos”. Inkább visszás. De a kritikus nem támaszkodhat ösztönére. A kritikusnak elemeznie kell, s így jut majd el végső megállapításáig, így oszthat igazságot. Ő azonban mindig egy könnyed, „elegáns” mozdulattal tér ki az elemzés elől, s állítja falhoz az olvasót és az alkotót.

Másban sem következetes Palavestra. Finci könyvéről szóló bírálatában azt mondja, hogy a kritikus „minden mű előtt úgy áll, mint egy rejtély előtt, melyet fel kell fednie, át kell élnie, fel kell elevenítenie . . .” Lehetséges, hogy neki minden alkotás egy-egy rejtély. S ez nem is baj. Legyen rejtély. Hatoljon a titokba a kritikus, fedje fel az olvasónak egy mű titkait, de ezt csak úgy teheti meg — s ezt tudja Palavestra —, ha átéli, ha feleleveníti értékeit. Az ő esetében azonban erről aligha beszélhetünk. A titkok titkok maradtak, s ami érthető, világos volt, azt Palavestra homályba burkolta. Összekeverte az értékeket, járhatatlan dzsungellé változtatta az irodalmat. Kritikái nyomán nem elevenednek meg a művek, hanem mumifikálódnak, holt tárgygyá válnak. Palavestrának nincs állásfoglalása sem a kritikával, sem az alkotásokkal szemben. Amikor szeretne álláspontot kialakítani, akkor működésbe lép kritikai tudatában egy erő, amely fékezi, lehetetlenné teszi az igazság megismerését, kimondását és a bírálói következetességet. Marko Ristić egyik könyvéről írva elmondja ugyan, hogy a műbírálót aszerint ítélik meg, hogyan beszélt mindig. Azaz következetessége szerint. Ha őt is eszerint ítélnénk meg, kritikai működéséből legfeljebb egy következtelen, bizonytalan, impresszionista kritikus emléke maradna.

Nem hallgathatjuk el, hogy Palavestra néha szokatlanul és meglepően bátran mond véleményt, Marko Ristić, Sinkó Ervin és Ivo

Andrić egyes műveiről például. S habár nem mindig tud elegendő bizonyítékot felsorakoztatni állításainak alátámasztására, írásaiból érezzük, hogy fején találta a szöveget. Sajnos, bátorsága csak egyes írók esetében nyilvánul meg, ritkán fordul szembe bizonyos általánosan elterjedt felfogásokkal és babonákkal. Sokkal inkább szeret az árral úszni — akkor biztonságban érzi magát. Például annak idején, amikor Radomir Konstantinović első regénye, a *Daj nam danas* megjelent, divatban volt ezt a könyvet kozmopolitizmussal vádolni. Ehhez a véleményhez csatlakozik Palavestra, és szemére veti Konstantinovićnak, hogy elszakad talajunktól, univerzálissá lesz, a modern európai irodalomért lelkesedik, „arra támaszkodik, ami nem mindig felel meg a mi körülményeinknek”, lázadásában „túláságosan messze ment”, s a modern külföldi irodalmat utánozza. Erre a véleményére építi fel egész kritikáját Konstantinović regényéről. Jellemző, hogy Palavestra idegenkedik az újításoktól, a szellemi elszigetelődés híve, az univerzalitás ellensége — az egyetemesség korában. Igaz, egyes írásaiban határozottan fordul szembe a szocialista realista, illetve klasszikus realista művekkel. Azt már azonban nem veszi észre, hogy helyettük új irodalomnak kell jönnie, s valójában nincs is elképzelése arról, milyen lehetne a korszerű irodalom. Nála süket fülre találnak a modern irodalom hangjai, s a kísérletezés jogát sem hajlandó elismerni.

Természetes dolog, hogy egy olyan kritikusnak, aki állandóan ellentétes nézetek, álláspontok között vergődik, nehéz eredeti véleményt mondania az alkotásokról. Ezért választja Palavestra oly gyakran írásainak túlnyomó többségében az egyszerű tartalmi ismertetést, ezért sok írásában más sincs, mint néhány asszociáció, általános frázis — kritika helyett. Így aztán az, aki Palavestra bírálatait olvassa, nem talál bennük semmilyen véleményt például Dobrica Ćosić *Koreni* című regényéről, Mihailo Lalić *Hajkájáról*, *Raskidjáról*, Ćedomir Minderović verskötetéről és az *Odbrana kritikában* tárgyalt sok más műről sem. Palavestra „benyomásai” pedig nem ajánlhatók irodalmi mércének.

A könyv végén kritikuskunk közöl egy megjegyzést, amelyben elmondja, hogy írásait „a mindennapi irodalmi termés diktálta”, s azok az „1954-60 közötti irodalmi helyzetünk szubjektív krónikái”. Ezzel aztán maga is lehetetlenné teszi, hogy úgy beszéljünk róla mint komoly, megbízható kritikusról, habár — a végső *Megjegyzés* kivételével — egész könyvén átvonul a kritikusi álláspont igénye. Maga az álláspont azonban hiányzik. Szubjektivitása, melyet bevall, szélsőséges, mégpedig mindig két véglet között mozog. Ez az, amit mi a kritikában következetlenségnek nevezünk. És ez az, ami lehetetlenné és értelmetlenné teszi az ilyen kritikát.